

Vlaanderen
is onderwijs & vorming

De cultuurspiegel

Jouw gids voor cultuur op school

KU LEUVEN

HIVA

Vrije
Universiteit
Brussel

Legende

basisvraag

tips

Colofon

Deze gids werd ontwikkeld binnen het onderzoeksproject 'Cultuur in de Spiegel - Vlaanderen'. Dit onderzoek werd uitgevoerd door de Vrije Universiteit Brussel en HIVA-KULeuven, in opdracht van de Vlaamse overheid (CANON Cultuurcel, de cultuurcel van het Vlaams ministerie van Onderwijs en Vorming).

Bijzondere dank aan alle leerkrachten, directies, pedagogische begeleiders en cultuurorganisaties die meewerkten aan dit project. Dank ook aan het 'Cultuur in de Spiegel'-team van de Rijksuniversiteit Groningen.

Redactie gids Lode Vermeersch & Valérie Thomas, m.m.v. CANON Cultuurcel.

Onderzoeksteam 'Cultuur in de Spiegel – Vlaanderen': Lode Vermeersch, Free De Backer, Koen Lombaerts, Willem Elias, Valérie Thomas, Anneloes Vandenbroucke, Steven Groenez

Fotografie Femke Vanbelle, Pauline Willekens, Maaïke Buys en Wannes Nimmegeers

Vormgeving Kim Baele

Meer informatie over het 'Cultuur in de Spiegel'-onderzoeksproject leest u op www.cultuurindespiegel.be.

Vragen of reacties canon@ond.vlaanderen.be

Depotnummer D/2016/3241/016

© VUB / HIVA-KULeuven

Brussel, februari 2016

Inhoudstafel

Wat is de cultuurspiegel?	5
11 Basisvragen over cultuur op school	6
Cultuur in de spiegel: wat zegt de theorie?	17
Cultuur in de spiegel: lessen die je als leerkracht kan trekken uit de theorie	24
Cultuur in de spiegel: lessen die je als leerkracht kan trekken uit het onderzoek	26
En actie! ... Wat kan je als leerkracht met Cultuur in de spiegel?	30
Enkele behulpzame schema's	32
Een cultuurles in het lager onderwijs: een uitgewerkt voorbeeld	34
Een cultuurproject: twee uitgewerkte voorbeelden	37

Wat is de cultuurspiegel?

Deze gids hoort bij de online tool: www.mijncultuurspiegel.be. De inhoud bouwt verder op de aannames en inzichten uit het project 'Cultuur in de Spiegel' (2012-2016).

Deze gids bevat suggesties voor iedereen die actief is in het onderwijs (van kleuter tot secundair) en cultuur een plaats wil geven in de klas en/of op school. Het is geen methodeboek of handboek. Het is een leidraad die moet helpen jouw visie op cultuur in het onderwijs helder en scherp te krijgen. Met vragen, antwoorden, tips, suggesties en voorbeelden zet de bundel je op weg.

Deze gids is bedoeld voor leerkrachten, maar ook voor zorgcoördinatoren, directeurs, enz.

11 basisvragen over cultuur op school

1

Is cultuur gelijk aan kunst?

Neen.

Er zijn verschillende omschrijvingen van cultuur, maar zeggen dat cultuur gelijk is aan kunst is eigenlijk ouderwets. Tegenwoordig zien we cultuur breder: *het gaat om alle domeinen waarbij wordt gereflecteerd op wat mensen denken en doen*. Dat lijkt een moeilijke definitie, toch kan je er zeker mee werken, ook in de klas. Bovendien zorgt een brede definitie ervoor dat je meer aanknopingspunten voor cultuur in je lessen en projecten zal vinden.

- * Een culturele les moet niet altijd over kunst gaan.
- * Denk niet te snel dat een thema geen culturele invalshoek heeft.

2

Is kunst een onderdeel van cultuur?

Ja.

Kunst is een aspect van cultuur omdat het een reflectie biedt op wat mensen denken en doen. Kunst is een spiegel voor het leven, een speciale spiegel bovendien, want het is eentje met een creatieve vorm.

De reflectie die kunst biedt kan zeer precies en letterlijk zijn (bv. bij een foto), maar ook erg verdraaid of abstract. Picasso's *Guernica* is een reflectie op de gruwel van de burgeroorlog. *De Schreeuw* van Edvard Munch geeft uitdrukking aan de emotionele gemoedstoestand van de schilder zelf.

Bij eender welk kunstwerk, ook al is het een simpele landschapsschets door een onbekende amateurkunstenaar, geven zowel de maker als de kijker hun eigen blik op de dingen mee. Dat is zo met schilderijen, maar net zo met gedichten, filmscripts, standbeelden, dansen, enz.

* Leer leerlingen kunst niet alleen zien als “dingen” dat ze moeten kennen (feiten, jaartallen, stromingen) en begrijpen.

* Leer leerlingen kunst ook zien als een specifieke creatieve, verbeeldende kijk op de wereld. Gebruik kunst in je lessen als een andere kijk op de wereld. Het is een perspectief dat anders is dan de meer logische en rationele kijk die in veel leergebieden en vakken overheerst.

3

Gaat cultuur over schoonheid?

Neen. Een cultuuruiting kan mooi of lelijk zijn, maar dat is eigenlijk naast de kwestie.

Schoonheid is een (subjectief) oordeel, een interpretatie achteraf. En hoewel de vraag of iets mooi of lelijk is wel interessant kan zijn, het antwoord bepaalt niet of iets al dan niet cultuur is.

Cultuur is de reflectie op het denken en doen van de mens. Het is het antwoord dat mensen geven op vragen als: hoe zien we als mens de wereld? Hoe gaan we om met elkaar? Hoe voelen we ons? Hoe ervaren we zaken? Welke mogelijkheden zien we? ... De antwoorden op die vragen kunnen een mooie vorm krijgen (bv. een harmonisch lied) maar kunnen ook bewust lelijk of shockerend zijn (bv. een documentaire over extreme armoede). Zolang het maar die “spiegelende functie” heeft, is het cultuur.

* Maak duidelijk aan leerlingen dat een cultuuruiting (kunstwerk, gebouw, kledij, ...) mooi of lelijk vinden niet de enige of belangrijkste vraag is die je over cultuur kan stellen.

* Laat leerlingen vooral stilstaan bij de bedoeling van de maker, de visie van de maker, het waarom van de cultuuruiting, de mogelijkheden die kunst biedt, de betekenis in de context, ...

4

Waarom is cultuur in het onderwijs belangrijk?

Cultuur in onderwijs is belangrijk om verschillende redenen, maar het komt eigenlijk altijd hier op neer: door stil te staan bij de eigen cultuur en die van anderen, laat je leerlingen eigen culturele interesses, voorkeuren, argumenten, ... ontwikkelen. Korter gezegd, leerlingen ontwikkelen een rijker *cultureel bewustzijn*. Een dergelijk bewustzijn is erg belangrijk in de samenleving. Het bepaalt mee ons eigen denken en doen. Het bepaalt onze identiteit. Zo kan een gebrek aan cultureel kader leiden tot angst of racisme.

Leren over cultuur kan verder ook goed zijn voor (haal even diep adem): welbevinden, creativiteit, kansen op de arbeidsmarkt, probleemoplossend vermogen, sociale vaardigheden, vaktechnische skills, waardering van cultuur, nieuwsgierigheid, kritische zin, zelfvertrouwen, motivatie, verbaal en niet-verbaal redeneren, maatschappelijke weerbaarheid, zingeving, teamwork, mediawijsheid, ...

* Maak leerlingen duidelijk dat het niet alleen de bedoeling is dat ze de culturele leerstof kunnen herhalen, maar dat je vooral hun interesses, voorkeuren, argumenten, verklaringen, ... over cultuur wil voeden.

5

Wat leren leerlingen als ze over cultuur leren?

Bij cultuur in de les gaat het niet alleen om feiten en kennis (bv. stromingen opnoemen, jaartallen van buiten leren) of om bepaalde (*vak*)*technische vaardigheden* (bv. noten correct spelen op een instrument, realistisch kunnen tekenen). Het gaat erom na te denken over én uitdrukking te geven aan hoe mensen denken en handelen. Een dergelijke reflectie kan aan de hand van vier soorten vaardigheden. Het project 'Cultuur in de Spiegel' noemt dit de culturele vaardigheden.

CULTURELE VAARDIGHEID	WAT BETEKENT DAT ZOAL?
Waarnemen	Zien, horen, ruiken, proeven, voelen, selecteren, kijken, observeren, luisteren, proeven, ruiken, tasten, opmerken (smaken, geluiden, ...), vaststellen, lokaliseren, identificeren, herkennen ...
Verbeelden	Voorstellen, representeren, transformeren, manipuleren, plannen, inschatten, voorspellen, vooruit denken, hypothesen maken, verzinnen, zich inleven (zich identificeren met de ander), fantaseren, dromen, waanvoorstellingen maken, dimensioneel denken, verbinden, associaties maken, modelleren en herschalen, ontwerpen, een gevoel weergeven, gedachten presenteren, spelen, doen alsof, ...
Conceptualiseren	Omschrijven, beschrijven, formuleren, schrijven, vertellen, praten over, bloggen, twitteren, dichten, interpreteren, becommentariëren, rechtvaardigen, debatteren, communiceren, ...
Analyseren	· Inzichtelijk maken, verklaren, noodzakelijke/feitelijke verbanden leggen, redeneren, modellen zoeken (analogieën en metaforen), testen, ontleden, hypothesen opstellen, checken, concluderen, beoordelen, empirisch onderzoeken (d.m.v. meting en experiment), ...

* Varieer in lesactiviteiten en zet in op verschillende vaardigheden. Zorg zeker dat je bij je leerlingen niet steeds dezelfde culturele vaardigheid aanspreekt. Het aanspreken van verschillende vaardigheden zorgt voor afwisseling. Het maakt het ook voor de leerlingen mogelijk hun talenten te ontdekken en te ontplooien.

* Zorg dat je cultuurlessen niet altijd uit praten, lezen en schrijven bestaat. Laat geschreven en gesproken taal niet altijd centraal staan. Laat leerlingen ook hun lichaam gebruiken (want dat doen ze al zo weinig in het onderwijs).

* Besef dat leerlingen niet allemaal even goed zijn in alle culturele vaardigheden. Sommige leerlingen kunnen vast goed schrijvend uitdrukking geven aan cultuur, terwijl anderen beter kunnen praten, uitbeelden, onderzoeken, fantaseren, ...

6

Is een cultuurles best een les waarin iets gemaakt wordt?

Neen, niet noodzakelijk.

Wanneer leerkrachten bij hun leerlingen vooral de vaardigheden *verbeelding* (bv. iets voorstellen, verzinnen of ontwerpen) en *conceptualisering* (bv. schrijven, vertellen, debatteren) stimuleren, zal de les vaak tot een bepaald product leiden. Bijvoorbeeld een opstel, een kunstwerk, een gedicht, een blogpost, een recensie, een dansje...

Een waarneembaar eindproduct is echter geen must. Wie bijvoorbeeld de leerlingen vooral uitdaagt om *waar te nemen* (bv. bij een stadswandeling) of te *analyseren* (bv. nadenken over de oplossing van een maatschappelijk probleem, filosoferen over kunst) zal veelal niet naar een eindproduct toewerken. Een combinatie van beide kan natuurlijk ook.

Als leerlingen effectief iets maken, dan is het belangrijk dat ze daarmee uitdrukking geven aan hoe zij de wereld om zich heen zien. Het moet hun eigen reflectie zijn, dus niet zomaar een exacte kopie van iets dat al bestaat. Het werkje van de leerkracht kopiëren helpt hen misschien technisch vaardig te worden, het is niet echt cultuur...

* Zie een mooi en toonbaar “eindproduct” niet als een must. Een goede cultuurles kan leiden tot een zichtbaar product, maar dat moet niet. Alles hangt af van de vaardigheden die je bij de leerlingen wil stimuleren.

* Zie een eindproduct niet als een trofee dat leerlingen mee naar huis nemen of kunnen tonen. Het kan de kers op de taart zijn, maar het is vooral belangrijk dat er een interessant (leer)proces aan vooraf ging.

* Denk bij het “maken” van dingen niet automatisch aan artistieke materialen. Ook met dagelijkse gebruiksvoorwerpen kan je veel maken.

7

Cultuureducatie, cultuuronderwijs, muzische vorming, cultuurwetenschappen... wat is het verschil of is er geen?

Elke term heeft zijn eigen betekenis. Toch gaat het allemaal om leren over cultuur. Wie de ontwikkelingsdoelen en eindtermen muzische vorming bekijkt of voor het secundair onderwijs de eindtermen muzikale opvoeding

en plastische opvoeding, stelt vast dat het daar vaak om het leren van artistieke en creatieve vaardigheden en inhouden gaat. De termen cultuureducatie, cultuuronderwijs en cultuurwetenschappen zien dat iets breder. Daarin komen ook andere inhouden aan bod: filosofie, samenleving, erfgoed, literatuur, media, enz.

Voor het secundair onderwijs vind je de meeste culturele aanknopingspunten terug in de vakoverschrijdende eindtermen en in de vakgebonden eindtermen voor talen, artistieke opvoeding, ... Maar ook tal van andere vakken lenen zich tot cultuureducatie. Ook bijvoorbeeld levensbeschouwelijke vakken, project algemene vakken, natuurwetenschappen en wiskunde bevatten culturele elementen.

Is cultuur iets van één of enkele leergebieden/vakken?

Leerlingen laten reflecteren op hoe mensen denken en handelen, dan kan eigenlijk in alle leergebieden en vakken. Een paar voorbeelden van leergebieden en vakken met voorbeelden van culturele vragen:

Kunst (In welke context wordt welke muziek gebruikt?)

Mens en Maatschappij (Hoe beïnvloedt techniek - zoals het internet - de samenleving?)

Geschiedenis (Waarom interpreteren mensen eenzelfde historisch feit soms verschillend?)

Filosofie (Wat vinden we van censuur?)

Godsdienst of Zedenleer (Waarom dragen rouwende mensen in sommige culturen zwarte kleren en in andere witte? Waarom en hoe vinden mensen troost in geloof?)

Wiskunde (Waarom rekenen andere culturen soms op andere manieren?)

Economie (Waarom vinden we geld zo waardevol als het niet meer is dan geprint papier?)

Cultuur is altijd een uitdrukking van hoe we dingen zien, hoe we denken over de mens. Zeker in leergebieden en vakken zoals mens en maatschappij, geschiedenis, cultuurwetenschappen, humane wetenschappen, filosofie, ... kan je met de leerlingen stil bij de keuzes die mensen maken, de verschillende manieren waarop mensen samenleven, enz. Maar het moet ook kunnen in taalvakken en meer exacte en technische vakken. Cultuur toevoegen aan exacte en technische vakken kan het inzicht in de materie bij kinderen en jongeren verhogen.

9

Is er een vaste leerlijn voor cultuur zoals bij wiskunde en taal?

Ja en neen.

Jazeker, bij leren bouw je het best voort op wat leerlingen al kennen en kunnen. In die zin zit in goed cultuuronderwijs altijd een continue en opbouwende lijn. De leerkracht van een tweede leerjaar moet niet dezelfde leeractiviteiten voorzien als die van het eerste leerjaar, hij of zij moet net verder bouwen op wat de leerling al kan en kent en moet het leerproces een stapje verder krijgen.

Neen, een al te strikte of vaste leerlijn voor het brede domein van cultuur is er niet en is ook niet wenselijk. Leren is voor elke leerling verschillend: sommige leerlingen zijn al goed in de ene vaardigheid terwijl een andere leerling net uitblinkt in een andere vaardigheid. De leerling zelf bepaalt dus mee de leerlijn. Flexibiliteit bij de leerkracht en afstemming op de leerling en groep is essentieel.

* Begin een cultuurles of een cultuurproject altijd met de vraag: wat kunnen en kennen leerlingen al? (Soms kan je die vraag natuurlijk als leerkracht al beantwoorden zonder dat je die letterlijk aan de leerlingen moet stellen.) Neem dat als vertrekpunt.

* Vraag de leerlingen op een creatieve manier wat ze al kunnen en kennen en wat hen interesseert. Of vraag het aan andere leerkrachten.

* Hou rekening met de normale ontwikkeling van leerlingen. Een leerling van ouder dan acht jaar kan bijvoorbeeld al langere verhalen verzinnen en kan verhalen ook al van evaluatieve commentaar voorzien, terwijl dat voor jongere leerlingen vaak nog moeilijk is.

* Daag de leerling uit. Dat betekent: zorg dat je niet te ver boven het niveau van de leerlingen werkt, maar er zeker ook niet onder!

10

11

Welk soort vragen stel je best in een cultuurles?

Als we cultuur zien als het proces van reflecteren op wat mensen denken en doen, is het logisch dat in een cultuurles leerlingen vooral reflecteren. Dat stimuleren kan op tal van manieren: door de inkleding van het lokaal (*cultureelrijke omgeving*), door het geven reflecterende opdrachten (*beschrijf hoe je met de wetenschap van vandaag zou kunnen overleven in de Middeleeuwen*), ... Tijdens de les of het project kan je de leerlingen ook tot reflectie prikkelen door vragen. Vooral *waarom-vragen* en *wat-als-vragen* zijn daar erg voor geschikt. Een andere mogelijkheid is leerlingen luidop laten zeggen wat ze aan het doen zijn of hen vragen achteraf met een zekere afstand een bepaalde commentaar geven bij wat ze gedaan hebben (dit wordt ook wel *meta-commentaar* genoemd). Ook dat wordt vaak gestuurd door *waarom-vragen*.

* Vragen. Vragen. Vragen. Stel de leerlingen veel vragen. Vooral open vragen, zoals *waarom-vragen* en *wat-als-vragen*. Je wil hun redeneringen en argumenten horen en die rijker maken.

Mag ik leerlingen evalueren op het vlak van cultuur?

Ja.

Natuurlijk mag een leerling voor een culturele opdracht (bv. creatieve opdracht) of deelname aan een cultuurproject geëvalueerd worden. Elke serieuze vakinhoud vraagt om een evaluatie, dus dat geldt ook voor cultuurlessen en cultuurprojecten.

Denk goed na over wat je met de les of het traject wil bereiken en wat je wil dat de leerlingen bereiken, op die manier kan je gericht feedback geven. Natuurlijk zijn dingen als creativiteit en originaliteit soms moeilijk te beoordelen, maar onmogelijk is het zeker niet. Een leerling kan veel leren uit de feedback.

- * Denk op voorhand goed na hoe je je leerlingen wil gaan evalueren. Geef hen zelf ook mee hoe jij de evaluatie ziet.
- * Geef geen feedback in de vorm van een cijfer, maar in de vorm van een uitleg.
- * Als leerlingen iets gemaakt hebben, hebben ze daar vaak hun hart en ziel in gestoken. Zorg dus dat kritische feedback en appreciatie in evenwicht zijn, anders kan de leerling blokkeren.
- * Zorg eerder voor “feed forward” dan “feedback”. Feedback geeft een evaluatie van wat de leerling heeft gedaan. Feed forward suggereert hoe leerlingen het de volgende keer anders/beter kunnen doen. Het is meer toekomstgericht.

Cultuur in de spiegel: wat zegt de theorie?

'Cultuur in de Spiegel' is een cultuurtheorie. De theorie werd beschreven door de Nederlandse professor Barend van Heusden. Van Heusden schreef de theorie als antwoord op de vragen *wat cultuur precies is, hoe cultuur werkt, welke culturele vaardigheden kinderen hebben en waarom het onderwijs die culturele vaardigheden mee moet ontwikkelen.*

1. Wat is cultuur?

Zijn theorie vertrekt niet van vragen over kunst en hoe kunst in de klas te brengen. De theorie vertrekt van de meer algemene vraag: wat maakt ons als mensen uniek? Geen makkelijke kwestie... Voor zijn antwoord deed van Heusden onderzoek naar de evolutie van de mens. Wat hij vaststelde is dat mensen (in tegenstelling tot dieren) in staat tot intentioneel en reflectief gedrag. Mensen kunnen zich heel goed planmatig en doelgericht gedragen, terwijl dieren vooral instinctief en intuïtief gedrag stellen. Hoe komt dat? Dat komt omdat wij als mensen anders omgaan met wat we waarnemen en met onze herinneringen (aan die waarnemingen). Doordat we steeds andere zaken waarnemen, moeten we onze herinneringen steeds opnieuw bijsturen, herinterpreteren en er nieuwe betekenissen aan toekennen. Dat is leren. Het gebeurt in het onderwijs maar ook elders. En zowel mensen als dieren kunnen het. Maar mensen kunnen als het ware "spelen" met wat ze al weten. Ze kunnen erop reflecteren ("Wat heb ik vandaag geleerd?"), ze kunnen zich afvragen hoe ze het te weten zijn gekomen ("Dat heb ik bij juf Lies geleerd"), ze kunnen stilstaan bij hoe het is iets niet te weten ("Ik herinner me dat ik toen nog niet kon rekenen"), ze kunnen herinneringen manipuleren ("Wat als we in de jaren tachtig al internet hadden gehad?"), herinneringen in een breder kader plaatsen ("Ik begrijp waarom ik die cartoon grappig vind maar iemand anders beledigd zou zijn"), enz. Dit zijn allemaal vormen van reflectie op wat de mens denkt en doet. En dat is de essentie van cultuur. Voor wie graag een definitie wil:

Cultuur is het reflecteren op wat de mens denkt en doet. Door te reflecteren staan we stil bij de dingen en geven er betekenis aan.

Wie de bovenstaande definitie grondig leest komt tot de conclusie dat cultuur vooral een denkactiviteit is. En denken doen we eigenlijk non-stop. En we denken ook ieder apart. Wat jij over iets denkt kan anders zijn dan wat ik er over denk. Tegelijk denken we ook vaak samen. Wat jij over iets denkt kan mijn gedachten erover namelijk beïnvloeden. Daarom spreken we ook over "groepsdenken" en over "collectief geheugen".

De omschrijving van cultuur door van Heusden doet misschien wat raar aan. Dat komt omdat in zijn definitie van cultuur de nadruk niet ligt op cultuur als een verzameling van objecten, producties of artefacten maar op cultuur als een voortdurend proces van betekenis geven. Van Heusden spreekt dus niet over cultuur als een verzameling van kunst, creativiteit en erfgoed. Hij ziet cultuur als een "state of mind", een vorm van cognitie. Dat impliceert dat cultuur niet zozeer het schilderij aan de muur is of de gekostumeerde acteur op het podium, maar de betekenis, het gevoel, de indruk, ... die zij maken op de museumbezoeker, het publiek, de recensent, de leerling, de samenleving.

2. Culturele vaardigheden

Om te reflecteren op het denken en doen van de mens en om er betekenis aan te geven, gebruiken wij als mensen vier types vaardigheden: waarneming, verbeelding, conceptualisering en analyse. Het zijn die vaardigheden die ons typisch culturele wezens maken:

Waarnemen. We vergaren nieuwe informatie. Dat doen we eigenlijk voortdurend, met al onze zintuigen. We kijken, voelen, ruiken, horen ... en wat we waarnemen beleven we ook op een bepaalde manier. Dat komt omdat we het koppelen aan eerdere waarnemingen. We herkennen dingen, of we ervaren iets als “nieuw”, we onthouden dingen, enz.

Verbeelden. We nemen niet alleen waar, we doen ook iets met wat we waarnemen. De mens is een maker, hij bewerkt en verandert zijn omgeving. De vaardigheid ‘verbeelding’ is niets anders dan het vermogen om iets nieuws te maken. Verbeelding kan een fysieke uitdrukking krijgen (bv. een dans, een traan, een personage) of in een tastbaar materieel product resulteren (bv. schildering, een gebouw), maar ook een idee (bv. een droombeeld, een utopie, een plan, een inleving) is een vorm van verbeelding. De vaardigheid van het verbeelden leunt sterk aan bij wat we ook wel eens *creativiteit* noemen.

Conceptualiseren. Conceptualiseren is een moeilijk woord voor benoemen (o.a. interpreteren) en duiden (bv. becommentariëren en waarderen). In essentie gaat het om het vormen van begrippen: iets concreet (de Mount Everest) wordt omgezet in abstracte tekens en concepten (het vierletterwoord ‘berg’). Meer dan dieren zijn mensen voortdurend bezig met de werkelijkheid te labelen en om te zetten in taal. De labels die we gebruiken, kunnen woorden zijn, maar ook klanken, noten, letters, iconen, ...

Analyseren. Mensen plaatsen dingen in een context en kunnen daardoor ook systemen, structuren, verbanden en patronen in de werkelijkheid herkennen. Dat is analyseren. Ook het toetsen of testen van gegevens aan andere informatie is een onderdeel van analyseren.

Dit zijn enkele voorbeelden van leeractiviteiten die de vier culturele vaardigheden concreet maken:

Culturele vaardigheden	Voorbeelden van leeractiviteiten (van kleuter tot secundair) die deze culturele vaardigheid stimuleren
Waarnemen	<p>Het aanhoren van een gedichtje en het verschil trachten op te merken in uitvoering (tempo, stijl, ...)</p> <p>Zich oefenen in het aandachtig kijken naar een film, met oog voor beeldvoering, genre-elementen, ...</p> <p>Aangeleerde elementen van een rondo muziekvorm herkennen bij het beluisteren van een stuk van Bach.</p>
Verbeelden	<p>Gebruiken van nieuwsbeelden om reclame te maken voor een bepaald event.</p> <p>Gebruik maken van journalistiek materiaal om zich een beeld te vormen van een vreemde cultuur.</p> <p>Omzetten van een niet-literaire tekst (bv. wettekst) in een gedicht.</p> <p>Technisch tot uitvoering brengen van een bestaande dans.</p>
Conceptualiseren	<p>Interpreteren van een verhaal over Vos en Haas.</p> <p>Benoemen van de typische kenmerken van een bepaalde kunsthistorische periode.</p> <p>Uitleggen waarom een bepaald beeld in een bepaalde context een satirisch karakter krijgt.</p> <p>Debatteren over het waarom van godsdienst.</p> <p>Parallellen tussen kunstwerken verwoorden aan de hand van muzisch materiaal.</p>
Analyseren	<p>Verklaren waarom een bepaald schoonheidsideaal niet langer geldt.</p> <p>Ontleden waarom een bepaald muziekstuk een bepaalde klankkleur heeft.</p> <p>Verklaren hoe bepaalde schrijvers andere schrijvers hebben beïnvloed.</p> <p>Aan de hand van het traceren van lijnen in de geschiedenis nadenken over de toekomst.</p>

De vier vaardigheden stellen ons in staat om te reflecteren op het denken en doen van de mens. Toch moet je bij het woord 'cultuur' wellicht nog vaak aan dingen denken: gezegden, kledij, kunstwerken, gebouwen, boeken, enz. Dat komt omdat het reflecteren op wat de mens denkt en doet vaak een zichtbare of tastbare vorm krijgt. We spreken over cultuuruitingen of cultuurdragers (van Heusden zelf verkiest de term 'media'). Het zijn de middelen of de materie waarin het culturele proces zich uit. De dragers van cultuur zijn in vier groepen te verdelen: het lichaam, gebruiksvoorwerpen, taal en grafische tekens.

Cultuurdragers	Concrete voorbeelden
Lichaam	gedachte gezichtsuitdrukking rituelen beweging klank ...
(Gebruiks)Voorwerpen	doeken kledingstukken gerechten maquettes spiegel ...
Taal	gesproken taal geschreven taal (literair of niet literair) beeldtaal, doventaal, jongerentaal notenleer verkeerscode wetenschappelijk jargon lyriek
Grafische tekens/ symbolen	noten letters tekeningen schilderijen schema's vlaggen landkaarten ...

Deze indeling van cultuurdragers kent een overeenkomst met de eerdere indeling van culturele vaardigheden: waarnemen is niet mogelijk zonder het lichaam, verbeelden in de zin van 'iets maken' veronderstelt veelal een voorwerp, conceptualiseren is niet mogelijk zonder een taal en het analyseren kan zich moeilijk ontwikkelen zonder grafische tekens.

3. Het doel van cultuur in het onderwijs = cultureel bewustzijn

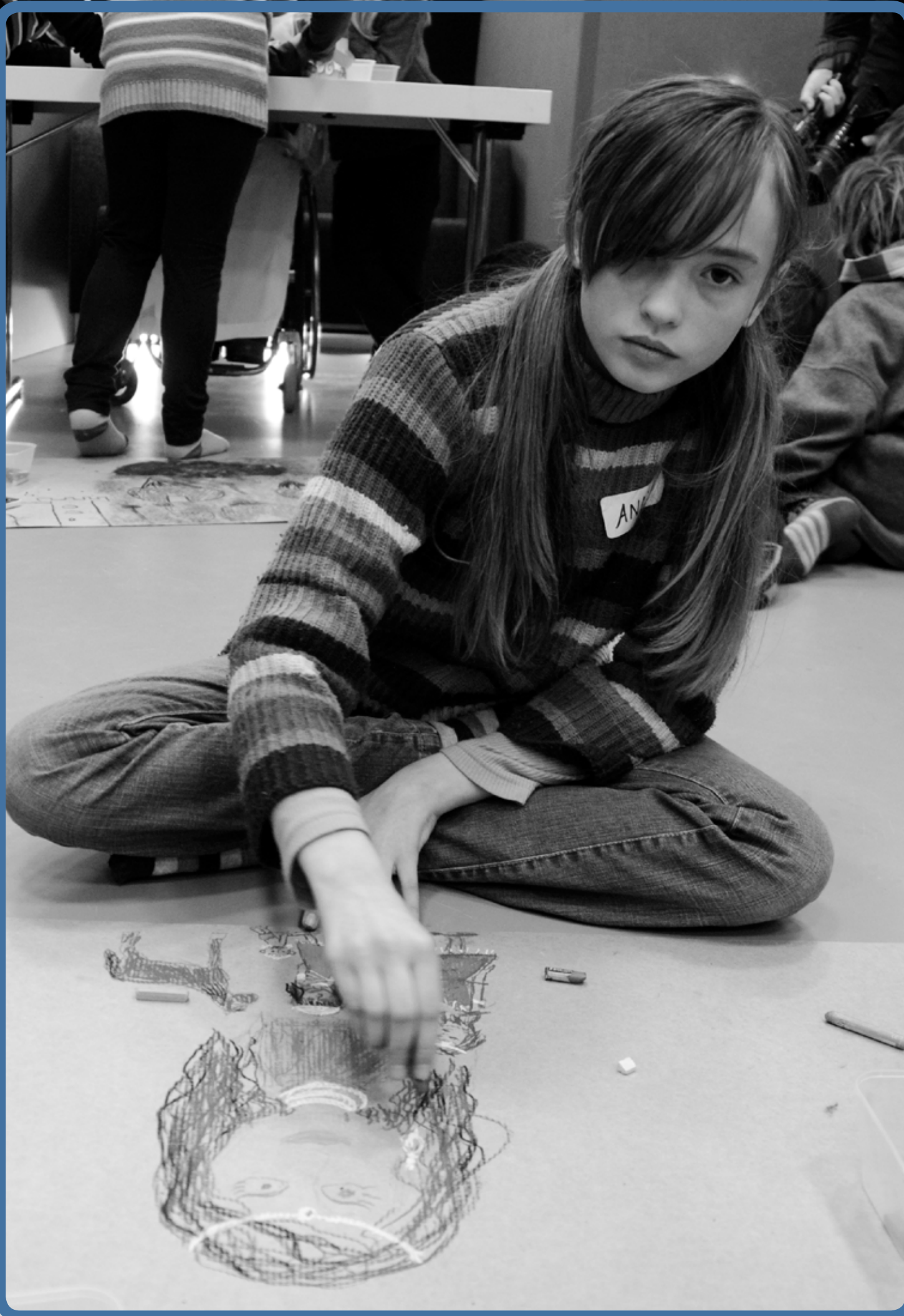
Is eigenlijk niet alles wat de mens doet cultuur? Maakt de definitie van van Heusden niet iedere onderwijsactiviteit tot cultuur? Alle vakken en leergebieden maken immers gebruik van die vier culturele vaardigheden en vier cultuurdragers? Klopt. Onderwijs kan nooit los staan van cultuur. Toch is niet alle onderwijs ook cultuuronderwijs.

Om dat goed te vatten moeten we even stilstaan bij wat leerlingen op school doen. Eigenlijk kunnen we zeggen dat leerlingen op school zich ontwikkelen op het vlak van de vier culturele basisvaardigheden. Ze leren kijken en luisteren (waarneming), zich creatief en origineel uiten (verbeelding), taal gebruiken (conceptualiseren), en hun omgeving bestuderen (analyseren). Daarenboven leren ze de zogenaamde cultuurdragers (lichaam, voorwerpen, taal en grafische tekens) gebruiken. Dat is wat leerlingen elke dag doen. Soms echter, gebruiken ze die culturele vaardigheden en cultuurdragers als het ... specifiek om cultuur gaat.

Ze gebruiken de vaardigheden en cultuurdragers om zich bewust worden van de eigen cultuur en die van anderen. Ze gebruiken de vaardigheden en dragers om te reflecteren op cultuur! Net dat is de essentie van cultuur op school: een reflectie op cultuur zelf. Simpel gesteld: het beredeneren van een wiskundig probleem is geen cultuur, maar het stilstaan bij het waarom mensen wiskunde gebruiken en daarvoor een eigen tekensysteem hebben ontwikkeld, dat is wel een vorm van culturele analyse.

Dat betekent dat bij cultuureducatie leerlingen niet enkel leren waarnemen, verbeelden, conceptualiseren of analyseren, maar ook via die vaardigheden grip krijgen op cultuur. Kort gezegd: inzicht krijgen in hoe ze zelf en hoe anderen betekenis geven aan de wereld, daar draait het om. Het betekent antwoorden zoeken op vragen als: *waarom geven mensen verschillende betekenissen aan cultuuruitingen? Welke verschillen zijn er tussen mensen en samenlevingen? Wat vertelt kunst of erfgoed ons over onszelf, de ander, de samenleving? ...*

Cultuur in onderwijs houdt leerlingen dus steeds een spiegel voor. Door te kijken in die spiegel ontwikkelen leerlingen hun eigen culturele interesses, voorkeuren, argumenten, ... en vormen ze zich een eigen culturele identiteit.

Tijd voor een samenvatting

De 'Cultuur in de Spiegel'-theorie is een theorie die een antwoord biedt op de vragen: *wat is cultuur? Wat is cultuureducatie? Wat is het doel ervan? En wat stimuleert cultureel bewustzijn?*

Wat is cultuur?

Cultuur is niet zozeer een verzameling van objecten en artefacten, maar een cognitief proces van betekenisgeving. Dat proces van betekenisgeving gebeurt door middel van vier zogenaamde culturele basisvaardigheden: waarnemen, verbeelden, conceptualiseren en analyseren. Cultuur uit zich echter niet alleen in die vaardigheden zelf. In vele gevallen krijgt cultuur ook een waarneembare, zelfs tastbare vorm. De theorie onderscheidt vier culturele media of cultuurdragers die daarvoor nodig zijn: lichaam, voorwerpen, taal en grafische tekens.

Wat is cultuureducatie?

Zowat alle onderwijs gaat om het trainen van culturele vaardigheden en om het leren hanteren van uiteenlopende cultuurdragers. In die optiek is cultuur iets wat per definitie in alle vakken aanwezig is. Cultuureducatie heeft echter een meer specifiek doel. De essentie van cultuureducatie is net inzicht krijgen in de manier waarop mensen betekenis geven, dit kan door op die menselijke cultuur te reflecteren. Cultuureducatie is dus educatie 'over' cultuur .

Wat is het doel van cultuureducatie?

Het proces van reflecteren over cultuur leidt tot een sterker cultureel bewustzijn, individueel en collectief. Niet in elk vak is er evenveel plaats voor een dergelijk reflectief proces. Integendeel, het onderwijs maakt vaak amper tijd om stil te staan, afstand te nemen en de menselijke cultuur te overdenken. Net daarom is het zo belangrijk tijd te maken voor cultuureducatie.

Lees meer

Van Heusden, B. (2010). *Cultuur in de Spiegel. Naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

<https://www.rug.nl/cultuuronderwijs/projecten/zwarte-boekje.pdf>

Cultuur in de spiegel: lessen die je als leerkracht kan trekken uit de theorie

Zo, u weet nu wat de theorie precies inhoudt. Welke lessen haal je hier nu uit?

✓ **Er is weinig theorie.**

Het veld van de cultuureducatie is vandaag onder-getheoretiseerd. Over het thema cultuur in het onderwijs circuleren veel methodes, voorbeelden, kant-en-klare recepten, ... maar cultuurtheorie op maat van het veld is beperkt. De 'Cultuur in de Spiegel'-theorie probeert op dat vlak iets toe te voegen.

✓ **Geen cultuur in het onderwijs zonder een idee wat cultuur eigenlijk is.**

Wie zinvol rond cultuur in het onderwijs wil bezig zijn, moet op z'n minst weten waar hij of zij mee bezig is. Een cultuurbegrip kan overal worden gehaald, maar een theoretisch onderbouwd cultuurbegrip doet het beter, het geeft vaste grond onder de voeten. Het schept een lijn in de woordenvloed die cultuur op school met zich meebrengt (creativiteit, muzische vorming, passie, kunsteducatie, talentontwikkeling, ...).

✓ **Cultuur is niet enkel een ding (of een hoop dingen) maar een denkproces.**

Cultuur in het onderwijs werd lang gezien als een activiteit waarbij niet moest worden nagedacht. Iets van de emoties of het hart. Maar ons denken beïnvloedt hoe we dingen zien en ervaren. We nemen niet alleen waar met onze zintuigen, we nemen vooral waar met ons brein. Kortom, een theorie als 'Cultuur in de Spiegel' benadrukt dat denken bij cultuurlessen even belangrijk is als bij alle andere lessen.

✓ **Cultuur is een belangrijke zaak.**

Wie het vorige punt leest, kan niet anders dan besluiten: cultuur in het onderwijs is een belangrijke zaak. Net zo belangrijk als andere (niet-culturele) vakinhouden. Het vergt dezelfde 'cognitieve' investering.

✓ **Cultuureducatie is een activiteit van de lerende.**

Logisch, zo lijkt het. Toch blijkt die volgorde - eerst de leerling daarna de inhoud - niet altijd uit de onderwijspraktijk. De 'Cultuur in de Spiegel'-theorie staat voor een leerlinggerichte aanpak. Typerend daarvoor zijn de centrale plaats van de culturele vaardigheden: het zijn werkwoorden die kunnen worden "uitgevoerd" door leerlingen. De focus op vaardigheden maakt ook dat de theorie mooi aansluit bij elke pedagogische visie die het competentiedenken centraal stelt.

✓ **Cultuur in het onderwijs heeft een brede maar duidelijke finaliteit.**

De theorie geeft cultuur in het onderwijs een brede maar duidelijke finaliteit. Ze “geeft” die finaliteit niet zomaar, ze verklaart net die finaliteit. Van Heusden toont dat cultuureducatie zich bij uitstek leent om te werken aan een cultureel bewustzijn, individueel en collectief. Die brede doelgerichtheid sluit goed aan bij het pedagogische denken anno 2016.

✓ **Ook leren over cultuur bouwt voort op eerder leren.**

Leren is een cumulatief en adaptief proces. Leren is voortbouwen op de kennis en vaardigheden die al verworven zijn. De ‘Cultuur in de Spiegel’-theorie bevestigt dat en maakt dit expliciet voor leren over cultuur. Vandaar dat de theorie ook het belang van een samenhangend curriculum meegeeft.

✓ **Een open, niet-paradigmatisch kader.**

In mensentaal: de theorie “schrijft niets voor” en kan ingezet worden voor tal van onderwijsaspecten: lesontwerp, lesevaluatie, projectontwerp, leerlingevaluatie, enz. Het kan een theoretisch kader zijn voor *praktijk* (in de klas en school), voor *beleid* (in school, bij leerplanvorming, bij ontwerp- en evaluatietaken van de overheden), voor *onderzoek* (evaluatieonderzoek, ...). Toch is het belangrijk te beseffen: een theorie is een theorie. Dat wil zeggen: het is een breekijzer voor het denken, geen hapklaar stappenplan voor de praktijk.

✓ **Een theorie heeft tijd nodig.**

De ‘Cultuur in de Spiegel’-theorie is vrij recent (2010) en elke nieuwe theorie heeft tijd nodig, ook al bouwt ze voort op evidentie uit bestaand onderzoek. Tijd ook om de theorie goed te doorgronden, want een theorie kan soms verkeerd gelezen worden. Tijd ook om als theorie een weg te vinden. Een theorie moet immers getest, bediscussieerd, vertaald, waar mogelijk gecheckt worden, enz.

Cultuur in de spiegel: lessen die je als leerkracht kan trekken uit het onderzoek?

Het onderzoek 'Cultuur in de Spiegel - Vlaanderen' (2012-2016) is een studie in opdracht van de Vlaamse onderwijsoverheid (CANON Cultuurcel). De studie werd uitgevoerd door HIVA-KULeuven (www.hiva.be) en Vrije Universiteit Brussel (www.vub.ac.be/EDWE). Het onderzoek kwam er omdat op een aantal punten onduidelijkheid bestaat over de inhoud, functies en doelen van cultuureducatie. Het onderzoek bouwde verder op de 'Cultuur in de Spiegel'-theorie (zie hierboven).

We vatten hier samen wat er zoal uit het onderzoek kan worden geleerd.

✓ Sta open als leerkracht voor vernieuwing, ook op theoretisch vlak.

'Cultuur in de Spiegel' is een theorie waar je er geen verwacht: in de dagelijkse hectische praktijk van het lesgeven en school maken. Het onderzoek toont aan dat niet alle leerkrachten open staan voor het denk- en zoekwerk dat met een ietwat abstracte theorie gepaard gaat. Enkel wie de moeite doet om zich er in vast te bijten, krijgt voldoening van die inspanning. Het open staan voor nieuwe inzichten is trouwens een basisonderdeel van het beroep van de leerkracht. Onderzoek is daar duidelijk over: enkel wie regelmatig de tijd en moeite neemt om zichzelf te bevragen (*Waarom doe ik wat ik doe? Waarom doe ik het op deze manier? ...*) tilt zijn lespraktijk naar een hoger niveau. De theorie kan daarbij helpen.

✓ Neem tijd om sterktes en zwaktes te bekijken.

Het onderzoek toont aan dat veel leerkrachten en schoolteams een goed besef hebben van de sterktes en zwaktes van cultuur in hun onderwijs. Van tekortkomingen ook sterktes maken, daarvoor staan vaak praktische bezwaren in de weg (*Geen tijd! Geen geld! Niet iedereen in het team is geïnteresseerd! Vermijdingsgedrag! ...*). Vaak zijn die praktische bezwaren al enigszins te verhelpen door een goede en creatieve probleemanalyse (*Bv. een museumbezoek is natuurlijk duur, maar misschien is iemand van de educatieve dienst van het museum wel bereid naar de school te komen met wat materialen?*). Het komt er dus op aan even stil te staan bij wat je minder goed doet, zonder daarin te blijven hangen en - nog voor het eind van de vergadering - haalbare plannen te smeden voor de komende week, maand, schooljaren...

✓ **Expliciteer je doelen maar maak het onderwijs ook écht doelgericht.**

Als het over cultuur in de lessen gaat, dan hebben leerkrachten vaak veel doelen voor ogen: *creativiteit bevorderen, motorische vaardigheden versterken, een mooi eindproduct maken, leren genieten, talentontwikkeling, publiekscreatie, kritisch denken versterken, leren interpreteren, ...* Ook de leerplannen bevatten veel doelen. Leerkrachten hebben op zich geen moeite met die (veelheid aan) doelen. De koppeling tussen de doelen en wat in de klas gebeurt, is voor leerkrachten wel moeilijk, zo leert het onderzoek. Veelal gaan leerkrachten eerst een lesactiviteit uitdenken (of kopiëren uit handboeken, internet, ...) en pas aan het eind verduidelijken welk doel ze ermee nastreven. De omgekeerde weg is nochtans meer vanzelfsprekend: bepaal eerst het doel (enkelvoud of meervoud) en de richting van de les en dan met welke leeractiviteit (onderwerp, werkvorm, lesverloop, ...) je daar wil geraken. Vooral die match tussen doel en activiteit garandeert doelgerichtheid.

✓ **Denk na over wat de leerling effectief doet en bijleert... en varieer.**

Het onderzoek toont duidelijk aan: een leerling doet in een cultuurles vaak veel en ook veel tegelijk. Hij luistert, probeert en experimenteert, geeft z'n ogen de kost, vraagt uitleg en suggesties, leert nieuw jargon, enz. Het gaat allemaal in een sneltempo. Een goede leerkracht houdt overzicht over die verschillende leerprocessen. Waarom? Om te garanderen dat alle leerlingen ook verschillende dingen doen en zo een ruim palet aan culturele skills verwerven. Een leerling kan immers ook in één activiteit blijven hangen (bv. "vasthangen" in de techniek van het perspectieftekenen). Met het simpele 'Cultuur in de Spiegel'-kader met de vier culturele vaardigheden (waarnemen, verbeelden, conceptualiseren en analyseren) en vier cultuurdragers (lichaam, voorwerpen, taal, tekens) heeft de leerkracht een specifieke lens om die variatie na te streven.

✓ **Stimuleer de leerlingen om te reflecteren op cultuur.**

De theoretische onderbouw van het onderzoek geeft aan wat het ultieme doel van cultuur in het onderwijs zou moeten zijn: het versterken van het culturele denken en dus het cultureel bewustzijn van de leerlingen. Cultuurlessen kunnen ertoe leiden dat leerlingen meer aan cultuur gaan participeren, dat ze beter een bepaalde culturele techniek of ambacht beheersen, ... maar dat zijn eigenlijk allemaal maar tussenliggende doelen. Je wil als leerkracht eindigen met een leerling die kritisch, zelfstandig, gepassioneerd maar ook met een afstand kan nadenken over zijn eigen cultuur (zijn eigen interesses, voorkeuren, ambities, gedrag, ...) en de cultuur van anderen. Je wil een leerling met een eigen culturele identiteit. Het onderzoek toont dat leerkrachten dat doel wel onderschrijven, maar er niet altijd toe komen dat ook effectief in het achterhoofd te houden bij het maken en uitvoeren van lessen.

✓ **Besef dat de ontwikkelingsdoelen en eindtermen niet volkomen zijn.**

Reflectie op cultuur als aanzet tot een sterker cultureel bewustzijn is maar partieel aanwezig in het huidige curriculum. Reflectie kan natuurlijk vele vormen aannemen, toch blijft het vaak wat verdoken en moeilijk herkenbaar in een educatief proces. En dat is ook het geval als we naar de eindtermen en ontwikkelingsdoelen kijken. Gelukkig kan een leerkracht ook meer doen dan in die ontwikkelingsdoelen en eindtermen staat.

✓ **Werk concreet en abstract, voortdurend in wisselwerking.**

Tijdens de leerling zijn parcours in het onderwijs wordt de inhoud van wat hij leert steeds abstracter. Zeker het curriculum voor het secundair onderwijs legt sterk de nadruk op conceptualiseren (*Juiste termen, juiste interpretaties, helder uitschrijven, ...*) en analyse (*oorzaak-gevolgrelaties, alles kunnen afchecken en verklaren, alles helder kunnen uitleggen, ...*). Het is echter uitdagend én stimulerend voor de leerlingen het denken ook concreet en levensecht te houden. Een analyse van de kenmerken van de gotiek krijgt pas invulling bij het zien van (een foto van) een gotisch gebouw. Een analyse over het functioneren van de democratie wordt voor leerlingen pas levensecht middels een deliberatief experiment in de klas. Een kunsthistorisch begrip van het kubisme begint misschien best bij het proberen een kubistisch zelfportret te maken.

✓ **Denken en doen zijn geen verschillende vaardigheden. Ze gaan samen.**

Vaak worden cultuurvakken (zeker muzische vorming) nog gezien als momenten in de lesweek waarbij minder het cognitieve en meer het affectieve, creatieve en fysieke wordt gestimuleerd. Dit is eigenlijk een verkeerde voorstelling van zaken. Het denken van de leerlingen stopt niet op het moment dat ze een beeldend werk gaan maken of geëmotioneerd raken door een levensverhaal van een oudstrijder. In tegendeel, ook dat zijn waardevolle manieren van denken die best erg serieus worden genomen...

✓ **Er zijn mogelijkheden om over vakken en lesuren heen aan cultuur te werken.**

Los van de vaste lessen muzische vorming, plastische opvoeding, muzikale opvoeding, ... biedt een lessenrooster niet zo erg veel échte cultuurvakken die verplicht zijn voor iedereen. Gelukkig zijn er ook cultuurvakken die verplicht zijn maar zelden als 'cultuurvakken' worden bestempeld: taalvakken, geschiedenis, enz. Zelfs de technische en exacte vakken bieden vaak een culturele invalshoek. Daarom is het goed cultuur te zien als een rode draad door het curriculum eerder dan een inhoud die aan een paar specifieke vakken moet worden toegewezen. Het onderzoek toont dat scholen zo'n vakoverschrijdende aanpak ook kunnen waar maken. Een gemakkelijke oplossing is het echter niet (veel overleg is nodig, leerkrachten moeten verder kijken dan het eigen leerplan of handboek, lessenroosters moeten flexibel zijn om samenwerking mogelijk te maken, ...), maar ze loont wel.

✓ Pasklare formules en recepten werken... maar voor eventjes.

Veel leerkrachten speuren dagelijks het internet af, zoeken in methodeboeken, bevragen collega's, ... allemaal met het doel een interessante en plezierige cultuurles voor te bereiden. Vergelijk het met koks die voortdurend recepten zoeken en uitproberen. Maar een goede kok word je niet als je enkel de dingen doet "omdat ze in het recept staan". Een goede kok (en ook een goede cultuurleerkracht) kan ook steeds uitleggen waarom hij of zij iets doet. Hij of zij kent de basis en weet op voorhand met welke ingrediënten een lekker, evenwichtig en gezond menu kan worden samengesteld. Daarom kan hij of zij ook improviseren als dat nodig is. Zo is het ook met cultuur in het onderwijs: het uitvoeren van losse culturele receptjes is maar het halve werk. Het gaat veeleer om het hebben van een goede basis en het plannen van een interessant, evenwichtig en leerrijk cultureel menu.

✓ Verandering (en zeker succesvolle verandering) vraagt tijd.

Gras groeit niet door er even hard aan te trekken. Aandacht en geduld, inspanning en tijd. Dat zijn succescriteria. Zo is het ook voor een goed cultuurcurriculum op school. In dit onderzoek gingen we een schooljaar lang regelmatig op bezoek bij een aantal scholen en we stelden vast dat zelfs een schooljaar kort is voor duurzame verandering. En ook: zolang cultuur iets "extra" is dat "bovenop" het andere werk komt (of het zo wordt gezien) en dus onderaan het to-do-lijstje bengelt, evolueert er weinig. Zeker het gebruiken van theoretische inzichten vraagt inspanning en tijd. Zeggen dat die tijd er niet is, is eigenlijk zeggen dat je er geen *prioriteit* van wil maken... Cultuur op school begint dus met het enthousiasmeren van de collega's en directie en ervoor te zorgen dat iedereen *ready, willing and able* is om over cultuur op school na te denken.

✓ Er zijn geen garanties...

De theorie biedt leerkrachten en scholen een bril om naar de eigen cultuureducatieve praktijk te kijken, maar is geen garantie voor kwaliteitsvolle cultuureducatie. De theorie belicht een aantal aspecten, maar niet alle. Het is geen *cure for all*. Op basis van de theorie kunnen nog altijd lessen worden gegeven die bijvoorbeeld op vlak van didactiek erg conventioneel of zelfs ouderwets zijn.

En actie! ... Wat kan je als leerkracht met Cultuur in de spiegel?

✓ Een instrument voor een heldere visie op die vage en moeilijke term 'cultuur'.

Weet je zelf niet veel van cultuur? Heb je moeite met de term 'cultuur'? Mis je vaak de inspiratie om een cultuurles tot een succes te maken?

Gebruik de theorie (zie hierboven) om je eigen blik op cultuur tegen het licht te houden. 'Cultuur in de Spiegel' vat cultuur ruim op: als een proces van denken en doen, waarbij leerlingen hun persoonlijke en collectieve geheugen inzetten om betekenis te geven aan een steeds veranderende omgeving. Het kader kan je helpen om even stil te staan bij hoe je zelf cultuur ziet.

✓ De basis voor een plan voor cultuur op school.

Heb je als school geen gedragen visie op cultuur? Mis je een schoolbreed plan? Wordt nog gewerkt aan een visiedocument dat een échte leidraad vormt voor alle leerkrachten?

De 'Cultuur in de Spiegel'-theorie over cultuur en over cultureel bewustzijn biedt daar een fundament voor. De theorie is geen stappenplan. Het is niet iets dat je kan copy-pasten. Het is wel een theoretische onderbouw voor beleidsplannen, werkplannen, enz. Tegelijk is het een kader dat "open" genoeg is om je eigen specifieke schoolvisie aan te koppelen. Je kan de theorie zien als een bril. Een bril om naar cultuur in je onderwijs te kijken.

✓ Een gezamenlijke "taal" voor cultuur in de school.

Sprek jij over cultuur, maar je collega liever over kunst? Muzische vorming, cultuureducatie, cultuuronderwijs, creativiteitsontwikkeling, talentontwikkeling, knutselen, ... verlies je je al eens in die soep van termen en concepten?

'Cultuur in de Spiegel' biedt een gemeenschappelijke "taal" voor het denken over cultuur en cultuureducatie. De vier basisvaardigheden en vier cultuurdragers zorgen zijn een simpel "ABC voor cultuur", even oefenen en het hele team is er mee weg.

✓ **Een leidraad voor de voorbereiding van projecten en lessen rond cultuur.**

Hoe ontwerp je nu onderwijs dat leerlingen helpt hun cultureel bewustzijn te ontwikkelen? Over welke kennis en vaardigheden zouden leerlingen moeten beschikken? En wat betekent dit voor je lessen?

Met 'Cultuur in de Spiegel' heb je als leerkracht een kader dat je helpt bewust te worden welke culturele vaardigheden je vandaag al stimuleert of met een les of project wenst te versterken.

✓ **Een kader voor leerkrachten om variatie in de lessen te garanderen.**

Hoe weet ik zeker dat ik het hele "culturele kunnen en kennen" van een leerling aanspreek?

Culturele vaardigheden en cultuurdragers kunnen in veel combinaties en in verschillende vakken en leergebieden worden ingezet (voor inspiratie zie: www.cultuurkuur.be, www.cultureelcontent.com).

Met de theorie onder de arm krijg je daar beter grip op.

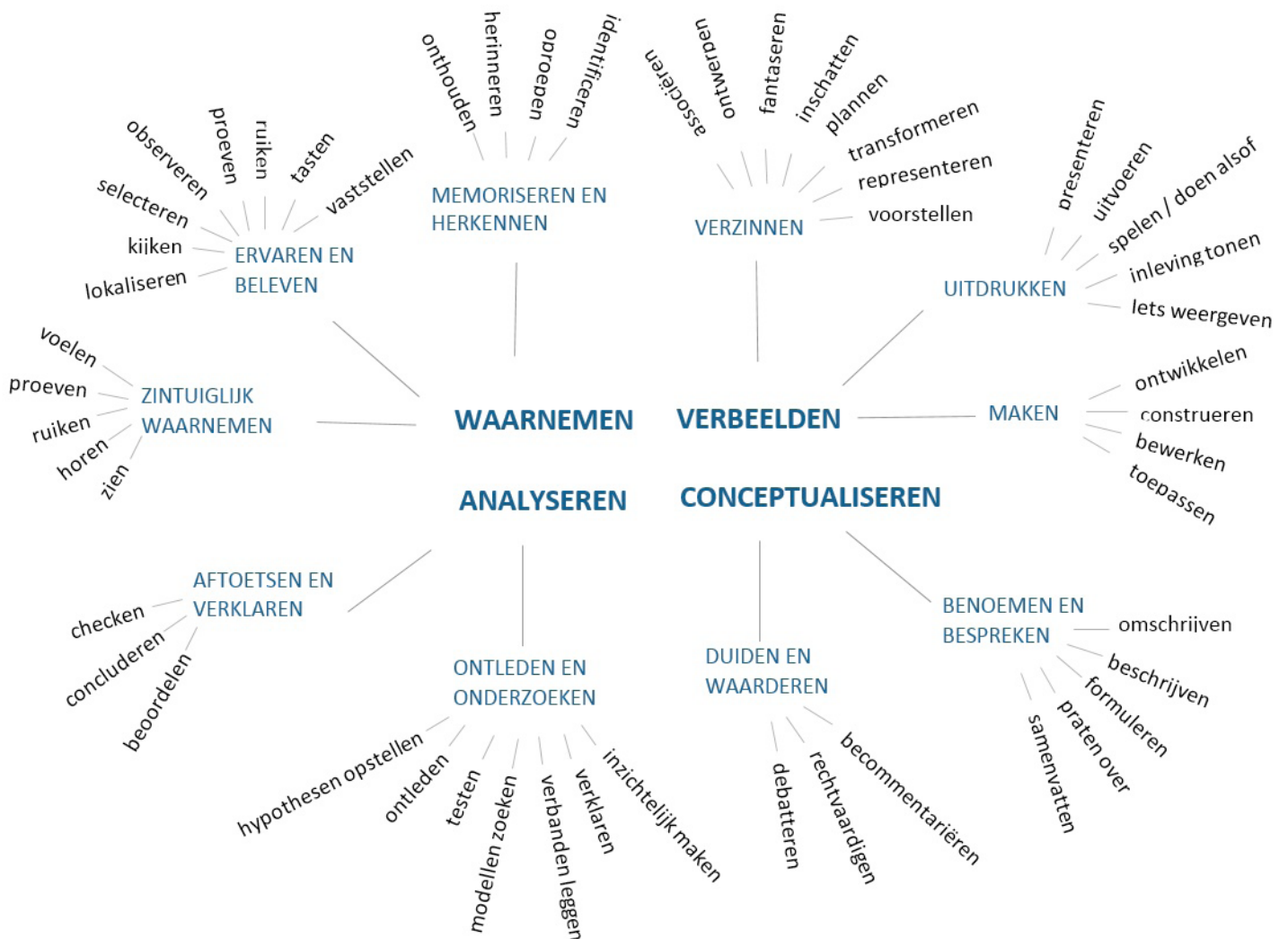
✓ **Een manier om leerlingen duidelijk te maken wat je gaat doen (en wat je later zal evalueren).**

Met behulp van Cultuur in de Spiegel kan je als leerkracht en in samenwerking met je collega's bewuste keuzes maken over de inhoud van lessen en project. Zo is het een vertrekpunt om je eigen leerlijn met betrekking tot cultuuronderwijs te ontwikkelen en daarover te communiceren met je leerlingen.

Enkele behulpzame schema's

De culturele vaardigheden

Mogelijkheden op vlak van culturele vaardigheden in een les over gedichten

WAARNEMEN

- Observeren hoe je een gedicht kan voordragen
- Verschillende manieren van gedichten lezen (luid, zacht, lief, kwaad, bang, dialect, hard naar zacht en omgekeerd, ...)
- Ritme, tempo, structuur, klanken in het gedicht opmerken (bv. stapoefeningen, verklanken)
- Hetzelfde gedicht in verschillende talen horen
- Een gedicht proberen te zingen
- Gedichten linken aan eigen herinneringen (van deze week, daarvoor, toen je klein was)
- ...

VERBEELDEN

- Het gedicht breken/verlijmen tot ander gedicht
- Elk woord vervangen door een beeld
- Het gedicht omzetten in een rebus
- Beeldende associaties maken op basis van het thema
- Het gedicht vertalen naar voorwerpen
- Het gedicht vertalen naar beweging
- Het gedicht herschrijven
- Meerdere gedichten versmelten tot één
- Gedichten linken aan items uit andere lessen: staartdeling, continenten, balsporten, ...
- ...

ANALYSEREN

- Het gedicht ontleden (stijlfiguren, thema's, ...)
- Verbanden leggen met wat in de krant staat, in andere boeken, ...
- Historische analyse van het gedicht
- Verklaren wat de dichter bedoeld heeft (letterlijk, symbolisch)
- ...

CONCEPTUALISEREN

- Het gedicht classificeren (welk soort gedicht is dit? Sonnet, kwatrijn, ...)
- Het rijmpatroon bespreken
- Het gedicht in het geheel evalueren (wat spreekt aan? Wat niet? ...)
- Wat zou de dichter kunnen bedoeld hebben? Waarom heeft hij het gemaakt?
- Wat zou je anders gedaan hebben als je de dichter was?
- ...

Een cultuurles in het lager onderwijs: een voorbeeld

Onderstaande les werd gemaakt door Stephanie De Neve (VIVES campus Brugge). De les kwam tot stand binnen het 'School of Education'-project met titel 'Samen Cultureel Content' (2013-2015).

Op de websites www.cultuurkuur.be en www.cultureelcontent.com vind je nog tal van andere lesvoorbeelden.

Onderwerp: voedselverspilling

Culturele vaardigheid: achtereenvolgens waarnemen, conceptualiseren en verbeelden

cultuurdrager: vnl. taal

Elk jaar gooien we tonnen voedsel weg, terwijl veel mensen in zich geen gezonde voeding kunnen permitteren. Veel groenten en fruit worden weggegooid omdat ze een vreemde vorm hebben: te groot, te dik, te raar, enz.

Lesdoelen

Algemeen doel:

een open en betrokken houding ten opzichte van ongelijkheid in de wereld.

betekenis geven aan voedselverspilling binnen een brede maatschappelijke context.

Specifieke doelen: de leerlingen kunnen...

hun manier van omgaan met voedsel verwoorden en expliciteren.

zich inleven in het verhaal 'Het grote avontuur van Billy en Bonny'.

in groep een creatief einde schrijven aan het verhaal.

na de les hun mening uitdrukken (Is mijn mening veranderd of niet? Waarom wel/niet?).

Lesconcept

In stap	<p>Vooraf werd aan de leerlingen gevraagd misvormd fruit of groenten mee te brengen. Ook de leerkracht heeft fruit en groenten mee: bv. een bruine banaan, groenten met plekken.</p> <p>De groep buigt zich bij het begin van de les over deze vragen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>Waarom zou dit voedsel weggegooid worden?</i> - <i>Wat doen jullie ouders met de restjes van eten?</i> - <i>Wat doen mensen doorgaans met groenten die er anders uitzien?</i> - <i>Wie kan de term 'voedselverspilling' uitleggen?</i>
Verkenning	<p>'Het grote avontuur van Billy en Bonny': de leerkracht leest het verhaal van twee verliefde bananen voor. Voor de leerkracht begint met lezen, wordt eerst aan de leerlingen een opdracht gegeven: luister goed naar wat er gebeurt met het fruit.</p> <p><i>Samenvatting: Billy en Bonnie zijn twee verliefde bananen. Van zodra ze rijp zijn, worden ze geplukt om verkocht te worden in Europa. Voor ze worden verkocht, worden ze gekeurd door de plukkers. Billy heeft bruine vlekjes, hij wordt in de kist gelegd als voeding voor de dieren. Billy en Bonnie willen geen afscheid nemen van elkaar. Ze vluchten samen naar buiten. Bonnie zorgt er voor dat Billy opnieuw geel en lang is. Zo keren ze dan samen terug naar de kist met goede bananen. De bananenkisten worden in een container getild en de containers worden op een vrachtboot gehesen. Van zodra de bananen in de winkel liggen, gaat de verkoper rond om het fruit te controleren. Het rotte fruit, en zo ook Billy, worden in de afvalbak gegooid. Hij springt eruit en haalt een bruin potlood en daarmee geeft hij Bonnie bruine vlekjes. Samen worden ze in de afvalbak gegooid.</i></p> <p>[Een man die langs komt merkt het lekkere fruit op en neemt deze mee naar huis... Dit laatste wordt niet meer voorgelezen]</p> <p>De leerlingen gaan samen met de leerkracht op onderzoek. De inhoud van vuilnisbakken, vuilnis op straat, enz. worden bestudeerd.</p> <p><i>Waarom zou iemand dit hebben weggesmeten? Wat is er mis mee?</i></p> <p><i>Wat zouden we eigenlijk nog kunnen doen met dit voedsel?</i></p>

<p>Verwerking</p>	<p>Klassikaal: de leerkracht toont een actie tegen voedselverspilling aan de hand van een fragment van het televisieprogramma Karrewiet (Ketnet).</p> <p><i>Wat werd er gedaan met restjes voedsel?</i></p> <p><i>Wat zouden we nog allemaal kunnen maken met restjes?</i></p> <p>Individueel/klassikaal: de leerlingen buigen zich over de vraag: Hoe wil ik mijn steentje bijdragen tegen voedselverspilling? De leerlingen tekenen hun antwoord op een A5-blad. Dit wordt klassikaal besproken.</p> <p>Eindopdracht: de leerlingen worden verdeeld in groepen van vier leerlingen. Voor de leerlingen beginnen aan de eindopdracht, herhaalt de leerkracht kort met de leerlingen wat er allemaal gebeurde in het verhaal. Vervolgens verzint ieder groepje een goed einde voor het verhaal. Met een goed einde wordt bedoeld dat er geen sprake is van voedselverspilling. Maak duidelijke afspraken: materiaal, tijd, ruimte, ...</p>
<p>Slot</p>	<p>Toonmoment: de verschillende groepjes vertellen hoe het verhaal 'Het grote avontuur van Billy en Bonny' afloopt. Eén iemand wordt aangeduid om het verhaal te vertellen.</p> <p><i>Welke ideeën vond je goed gevonden? Waarom?</i></p> <p><i>Wat gebeurt er voornamelijk met het voedsel?</i></p> <p>De leerkracht leest het echte einde van het verhaal voor.</p> <p>Reflectief onderwijsleergesprek:</p> <p><i>Weet er iemand wanneer we voedsel dan wel mogen weggoien in de vuilnisbak?</i></p> <p><i>Wat was de bedoeling van deze les?</i></p> <p><i>Is jullie mening over voedsel veranderd na deze les? Leg uit.</i></p>

Gebruikte bronnen

Actie tegen voedselverspilling. (17 oktober 2014): <http://www.ketnet.be/Karrewiet/17-oktober-2014-voedselverspilling>

Segers, G. (2014). Het grote avontuur van Billy en Bonnie. Djapo.

Een cultuurproject: twee voorbeelden

‘Gisteren is vandaag, vandaag is morgen’ (project Sint-Albertschool, Sint-Jans-Molenbeek)

In de basisschool Sint-Albert in Sint-Jans-Molenbeek werd in het schooljaar 2014-2015 een schoolbreed cultuurproject uitgevoerd op basis van de ‘Cultuur in de Spiegel’-theorie. Het centraal thema van het project: tijd. De keuze viel op dit thema omdat het bij uitstek een cultureel thema is (cf. het typisch menselijke besef van tijd en de omgang met tijd). Bovendien kan dit onderwerp gelinkt worden aan doelen uit verschillende leergebieden. Heel expliciet komt tijd aan bod in *Mens en Maatschappij* (bv. leerlingen tonen belangstelling voor het verleden, heden en de toekomst, hier en elders) en *Muzische Vorming* (bv. ritme in liedjes ervaren). Maar ook met de andere leergebieden zijn linken mogelijk, bijvoorbeeld met Wetenschap en techniek en met *Lichamelijke opvoeding* (veel sport is “tegen de tijd”). Bovendien spreekt tijd aan. Zelfs voor de allerkleinsten is de spanning tussen verleden, heden en toekomst intrigerend.

Het project kreeg als titel: ‘Gisteren is vandaag, vandaag is morgen’. Een beetje een mysterieuze titel om de creativiteit van de leerkrachten en leerlingen te prikkelen.

Het project werd voorbereid door een kleine projectgroep, maar alle kleuterklassen en lagere klassen namen er aan deel. De bijdrage van de klasleerkrachten aan het project was vrij, toch werd vooraf afgesproken een aantal gelijke aspecten in elke klas aan bod te brengen:

Onderwerp: de leerkrachten konden zelf kiezen rond welk aspect van tijd ze wilden werken. Ze legden ofwel nadruk op het verleden (*Gisteren is vandaag*) ofwel op de toekomst (*Vandaag is morgen*). Deze keuze lijnde het project voor de leerkrachten duidelijker af.

Filosoferen en reflecteren: tijdens een filosofisch gesprek werd met de leerlingen nagedacht over (aspecten van) het thema tijd. Dit gespreksmoment moest ook garanderen dat de kinderen ook effectief de kans kregen om (mondeling) te reflecteren op tijd als een cultureel gegeven.

Voorwerp: iedere klas kreeg een voorwerp waarmee “iets” moest gebeuren. De klas werkte een week lang op een muzische, en dus “verbeeldende”, wijze met dit voorwerp.

Enkele impressies van wat in de klassen gebeurde:

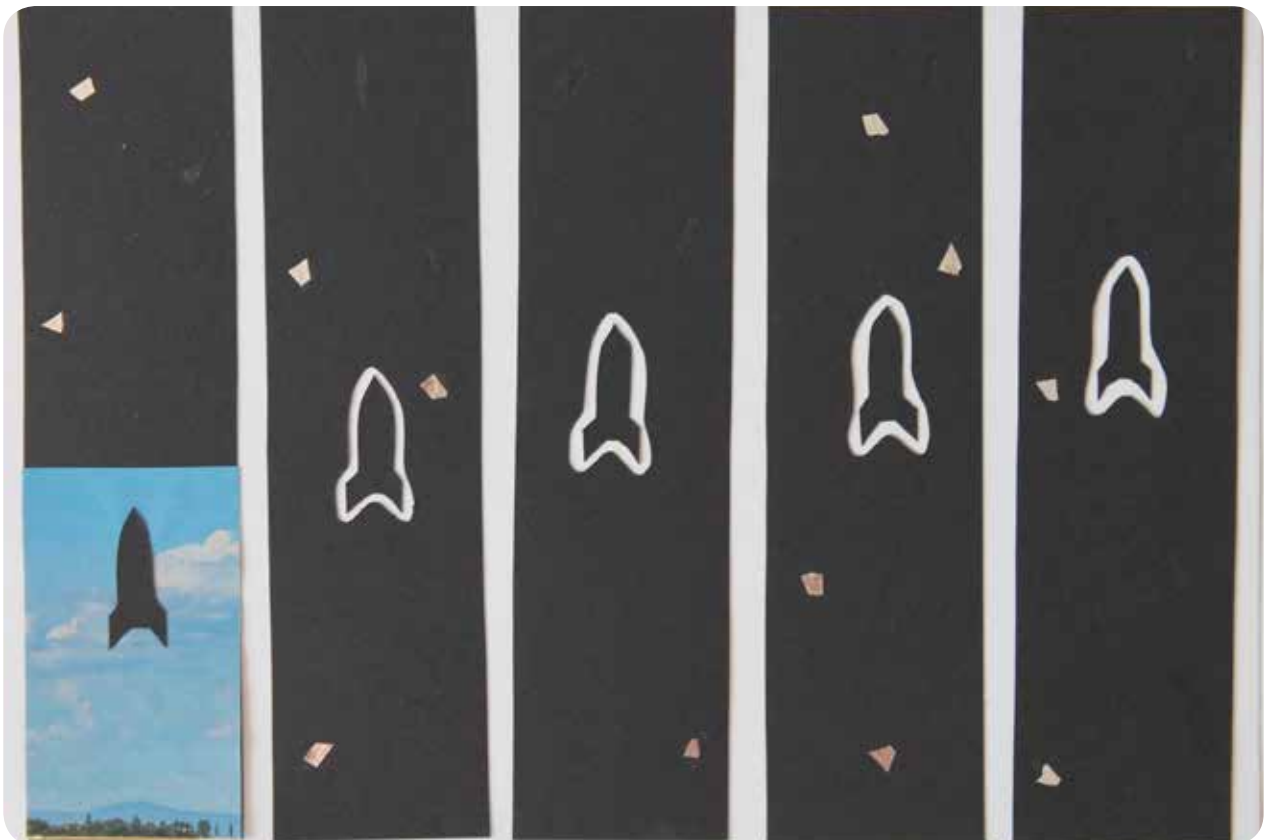
Bij de oudste kleuters werd gewerkt aan een teletijdmachine. De kinderen gingen met de machine zowel terug in de tijd als naar de toekomst. Wanneer ze naar het verleden gingen, konden de kleuters verbeelden hoe ze zelf als baby waren. In de toekomst konden ze, in een rollenspel, de rol van vader of moeder zelf invullen. Wanneer ze die rollen speelden, werden ze door de leerkracht uitgedaagd te reflecteren over wat zij graag als moederdagcadeau zouden krijgen. Dit vormde de basis voor het moederdaggeschenk dat in de klas werd gemaakt. Ouders zelf kwamen ook in de kleuterklas tijdens de projectweek, zij vertelden over hoe het was vroeger kind te zijn. Bijvoorbeeld met welke

speelgoed zij vroeger graag speelden.

Om niet alleen een historisch besef maar ook een direct besef van tijd aan de kleuters mee te geven werden verschillende opdrachtjes uitgevoerd. Zo konden de kleuters vaststellen dat 1 minuut stil zijn langer lijkt te duren dan 1 minuut tikkertje spelen.

In het tweede leerjaar werd een “woordmuur” opgebouwd en werden oude en ouderwetse materialen verzameld (typemachine, kroketmachine, oude pennen met inktpotje, koffiemolen, oude strips, foto's, platen, cassettes, telraam, ...). Dit versterkte bij kinderen het besef hoe tijd verloopt en hoe dingen zo snel “verouderen” dat we vandaag nauwelijks nog weten waarvoor ze dienden. In de activiteit ‘de lege stoel’ gingen de leerlingen met de leerkracht terug naar het verleden en beelden zij zich in dat ze één van die oude materialen had uitgevonden. De leerlingen legden uit wat ze hadden uitgevonden en waarom. Met de groep werd gereflecteerd of de wereld beter was geworden door de uitvinding of net niet.

Leerlingen uit de derde graad beten zich in het filosofisch gesprek vast in stevige breinbrekers zoals: *kan iets bestaan zonder dat het begonnen is? Zou je de toekomst willen kennen? Wat zouden ze in de toekomst over ons denken?* Op basis van een introductie over de tijdscapsules van kunstenaar Andy Warhol maakte de klas haar eigen tijdscapsule die binnen 10 jaar terug wordt opgegraven.

‘Vragen-project’ (project KA Sint-Niklaas)

Leerlingen in het secundair onderwijs zitten met veel vragen, over zichzelf en over de wereld. Veel van die vragen zijn culturele vragen of kunnen een cultureel antwoord krijgen. Het vragen-project dat in 2014-2015 in het KA Sint-Niklaas liep, speelde in op die vragen. Het project had als doel:

- aan te sluiten bij de culturele leefwereld van de leerlingen.
- aan de leerkrachten duidelijk maken dat cultuur breed is, veel meer dan alleen maar kunst. En daarmee ook: dat cultuur ook past in vakken die misschien niet als cultuurvakken worden gezien (aardrijkskunde, sport, economie, techniek...).
- aan alle leerkrachten aan te tonen dat cultuur geen droge leerstof is, maar dat het om heel wat verschillende culturele vaardigheden gaat.

Eerst was er de schoolbrede brainstorm. Uitgedaagd door mysterieuze affiches die in de school hingen, werden de leerlingen en leerkrachten van alle jaren en richtingen gevraagd vragen die bij hen leven te verzamelen. Uit de meer dan 100 vragen werden er door de projectgroep 26 geselecteerd. De leerkrachten kregen vervolgens de uitnodiging één of enkele vragen te behandelen in de les. Dit was niet zomaar een “extraatje” aan het eind van de les. De uitdaging was precies de vraag te verbinden aan de leerstof die de leerkracht van plan was aan te bieden. Bij het beantwoorden van de vraag focusten de leerkrachten telkens op één of twee culturele vaardigheden en cultuurdragers.

De juistheid van het antwoord dat door de klas werd geformuleerd was niet altijd van belang. Zo konden zeer analytische vragen als ‘Kunnen mensen verdampen?’ en ‘Hoe luid klinkt de stilte’ een zeer creatief en “verbeeldend” antwoord krijgen. Door de vragen en de manier waarop ze in de klas werden beantwoord, werden de leerlingen geprikkeld stil te staan bij de manier waarop we als mensen betekenis geven aan onszelf en onze omgeving. Een simpele vraag als ‘Wat is normaal?’ was daarbij aanleiding tot allerlei reflecties in verschillende vormen en activiteiten.

Een voorbeeldje: een leerkracht wiskunde werkte in zijn lessen rond de vraag ‘Wat is normaal?’, met een focus op wat we als normale verhoudingen beschouwen. De leerlingen brachten een fototoestel mee en legden verhoudingen in hun directe omgeving vast. De wiskundige verhoudingen in onze omgeving werden dus niet zomaar door de leerkracht “getoond”, de leerlingen gingen er zelf actief en creatief naar op zoek. Aan de leerlingen werd met de foto’s duidelijk gemaakt dat de gulden snede een verhouding is die terug te vinden is in de natuur (“het is een soort blauwdruk van de natuur”) maar ook in de manier waarop mensen met hun omgeving omgaan (bv. architectuur). Het zoeken ernaar zet aan tot nadenken over welke wiskundige verhoudingen we als “normaal” en “ideaal” beschouwen. Met deze lessen sloot de leerkracht aan bij het leerplan en bij de eindterm: “De leerlingen kunnen voorbeelden geven van de rol van wiskunde in de kunst”.

In de lessen Nederlands kreeg dezelfde vraag dan weer een heel ander antwoord. Daar werd ingegaan op de maatschappelijke en dus veranderlijke betekenis van wat we als normaal gedrag beschouwen. Aan de hand van het bekijken en bespreken van zeer concrete voorbeelden (bv. verschil in ontbijttradities in verschillende culturen, verschillen in kleine tradities zoals baden en wassen, culturele verschillen in het nadenken over de dood, ...) werd de vraag beantwoord met een maatschappelijke analyse.

Naast de analytische en talige manier om met de vraag om te gaan, werd het antwoord tijdens andere lessen ook verbeeld:

Vrije
Universiteit
Brussel

Departement Onderwijs en Vorming
Koning Albert II-laan 15
1210 Brussel
onderwijs.vlaanderen.be